

Tatjana Kolak
Muzej Like Gospić
Museum of Lika Gospić
Gospić, Croatia
tkolak.mlg@gmail.com

Pozicioniranje srednjovjekovnih crkava na ličkom području

U izlaganju se donose saznanja o pozicioniranju srednjovjekovnih sakralnih objekata na ličkom području u odnosu na današnji raster naselja, pri čemu se predmnijevaju i položaji dosad ne ubiciranih srednjovjekovnih naselja. Promatrano područje obuhvaća geografski prostor triju najvećih ličkih polja, odnosno srednjovjekovnih župa Like, Gacke i Krbave, u razdoblju od 12. do 15. stoljeća. Saznanja su nastala na temelju kontinuiranog višegodišnjeg rekognosciranja i arheoloških iskopavanja provedenih na manjem broju lokaliteta u proteklih više od pola stoljeća.

Ključne riječi: Lika, srednjovjekovne crkve, naselje, groblje.

Positioning of medieval churches in the area of Lika

This paper provides information on the positioning of medieval sacred buildings in the Lika area in relation to the present-day settlement grid, thus presuming the location of medieval settlements that have not been ubicated yet. The territory examined here refers to the geographical area of three of the largest fields in Lika, or the medieval parishes of Lika, Gacka and Krbava respectively, in the period between the 12th to the 15th century. The collected data is based on continuous research gathered over many years and through archaeological excavations on a smaller number of sites within the last fifty years.

Keywords: Lika, medieval churches, settlement, cemetery.

Sl. 1. Karta geografskog pojma Lika, današnja naselja (žuto) i planinski masivi (zeleno) (podloga: GoogleEarth, izradila: T. Kolak)

Fig. 1 Map of the geographical concept of Lika, showing today's settlements (yellow) and mountain ranges (green) (base: Google Earth; created by T. Kolak)

Suvremeni geografski pojam Like odnosi se na gorsko krško pogrđe s velikim poljima omeđenim vrlo oštro istaknutim planinskim grebenima Velebita, Kapele i Plješevice. Osnovu reljefne izdvojenosti Like čine lučno svedeni nizovi planinskih bila i grebena unutar kojih se nalazi raščlanjeno niže pogrđe između zatvorenih poljskih ravnica, a ova je prostrana zavala eliptičnog oblika. Položaj Like, na dodiru dviju mediteranskih regija, odnosno sjevernog i srednjeg primorja, planinske regije Gorskog kotara, peripanonskog Korduna i Bihačke zavale te zapadnobosanskih bila i polja, u prometno-geografskom pogledu ima izrazito čvorišno značenje. Osnovu ovog prostora čine tri velika krška polja – Lika, Gacka i Krbava – odnosno zavale koje svojim nazivima i danas ukazuju na naslijeđenu povijesno-kulturološku toponimiju srednjeg vijeka. Geografski pojam Ličko-gračacke zavale uglavnom odgovara prostornom pojmu srednjovjekovne ličke župe, a oznaka „Ličkog polja“, kao najveće i najvažnije teritorijalne jezgre središnje ličke zavale, ušla je u uporabu posredstvom radova o poljima u kršu dinarskog prostora.

Gacka je, uz središnji lički prostor, geografski najvažniji dio Like. Najpogodniji naziv ovog reljefno izdvojenog prostora je Gacka zavala. Ona je zatvorena sa sjeveroistoka i jugozapada planinskim okvirom sjevernog dijela Velebita, Kapele i

The modern geographical term “Lika” refers to a mountainous karst region with vast fields surrounded by sharply defined mountain ridges of the mountains Velebit, Kapela and Plješevica. Lika's distinctiveness in terms of its geographical relief is based on its arc-shaped rows of mountain ranges and ridges that enclose a rugged lower foothill area between closed plains, forming an extensive, elliptical basin.

Lika's strategic location at the crossroads of two Mediterranean regions (the northern and central coastal areas), the mountainous region of Gorski Kotar, the peri-Pannonian Kordun region and the Bihać basin, as well as the western Bosnian ranges and fields, makes it significant from a transport-geographical perspective. The area is dominated by three large karst fields or basins respectively—Lika, Gacka and Krbava—whose names still reflect the historical and cultural toponyms inherited from the Middle Ages.

The geographical concept of the Ličko-Gračac basin largely corresponds to the spatial concept of the medieval county of Lika. The term “Ličko polje” (the field of Lika) as the largest and most important territorial area or in fact the core of the central Lika basin, entered into use through studies on the karst fields of the Dinaric region.

Plješevice, a produžetak udoline na istočnom rubu polja dolazi do izražaja u području Brinjskog kraja. Nadalje, prostor Krbave sastoji se od dviju velikih poljskih zona dinarskog pružanja i posebno raščlanjenog pobrđa Sredogorja, koje je komunikacijska zona s ostalim ličkim zaravnima ali i dalje, s primorskim. Za tradicionalan način gospodarske valorizacije, ovo je relativno dobro vodom opskrbljeno područje. Vodu osiguravaju brojna mala vrela i sitni izvori, a iskopani bunari nadopunjuju opskrbu podzemnom vodom, premda je količina podložna sezonskim promjenama. Ovaj je prostor u kontinuitetu naseljavan od paleolitika, iako nejednakim intenzitetom, a morfološka struktura krša često ne dozvoljava bogate stratigrafske kulturne slojeve.

Nakon antičkih povijesnih izvora i dugog razdoblja šutnje, prve pisane tragove o ličkom području pronalazimo u Einhardovim *Analima* između 818. i 823. godine, točnije u franačkim opisima ratovanja protiv Ljudevita, kneza Posavske Hrvatske.¹ U tom se izvoru navodi Borna koji pomaže Francima kao „dux Guduscanorum ili Goduscanorum“, dakle kao vladar Gackog polja. S obzirom na to da su Gačani spomenuti kao „natio“, vrlo je vjerojatno da se ovaj naziv odnosi i na šire područje od Gacke doline. Drugi njihov spomen nalazimo u *Životu cara Ludovika (Vita Hludowici)* nepoznatog autora označenog kao *Astronomus*.² U *De administrando imperio* bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta, odnosno anonimnog pisca koji je pisao 29. i 30. poglavlje, među jedanaest hrvatskih županija posebno se ističu Lika, Gacka i Krbava kao županije kojima upravlja ban. Ako uzmemo da je riječ „ban“ avarskog podrijetla, prema Nadi Klaić, ne može se odbaciti veza između ove političke organizacije Hrvata i avarske vlasti.³ Avarsko stanovništvo⁴ stoga

Alongside central Lika, Gacka is geographically the most significant part of the region. The most accurate term for this distinct area is Gacka Basin, enclosed to the northeast and southwest by a frame of mountains belonging to the northern Velebit and Kapela-Plješevice. The valley extends along the eastern edge of the field, particularly notable in the Brinje area.

The Krbava region consists of two large zones of karst fields following the orientation of the Dinaric mountain range, along with the rugged hilly area known as Sredogorje, which serves as a connecting zone to other Lika plateaus and, beyond that, to coastal areas.

In terms of its economic exploitation, this area is relatively well-watered for traditional agricultural purposes. Numerous small springs and minor sources provide water, while dug wells supplement the supply with underground water, though the quantity is subject to seasonal variations.

The area has been continuously inhabited since the Paleolithic era, though with varying intensity, and the morphological structure of the karst terrain most often does not allow for rich stratigraphic cultural layers.

After ancient historical sources and a long gap in historical records, the first written mentions of the area appear in Einhard's *Annals* (818–823), which describe the Frankish wars against Ljudevit, the duke of Pannonian Croatia.¹ In these accounts, Borna is mentioned as “dux Guduscanorum or Goduscanorum,” i.e. the ruler over the Gacka field. Given that the Guduscani or Goduscani tribe is referred to as a “natio,” it's very likely that this name referred to a wider area than just the Gacka valley. They are mentioned again in the Life of Emperor Louis (*Vita Hludowici*) by an unknown author referred to as *Astronomus*.²

¹ Pavičić 1990, str. 15–16, prema Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia* 400.

² Gračanin 2012, str. 52. Problemom Guduscana i ubiciranjem postojbine bavili su se brojni autori te su iznesene različite teorije, od kojih brojne i ne podrazumijevaju lički prostor. O toj temi, za koju postoji opsežna literatura, vidjeti radove Hrvoja Kekeza, Krešimira Filipca i Vladimira Sokola u zborniku radova *Gacka u srednjem vijeku*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, Zagreb – Otočac.

³ Klaić 1975, str. 119–120. Za izraženu avarsku prisutnost na ličkom prostoru, osim avarskih okova tipa Blatnica, uglavnom s nepoznatih nalazišta, i jednog primjerka iz Vrepeca, zasad ne postoji potvrđeni arheološki kontekst (Simoni 1986, str. 218–219, T. 1/8–13, 14).

⁴ Marković 1995, str. 90, raspoznaje mongolske karakteristike kod današnjeg stanovništva Like.

¹ Pavičić, 1990., pp. 15.-16., according to Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia* 400.

² Gračanin 2012, p. 52. The problem of the *Guduscani* and the positioning of their homeland has been addressed by numerous authors with various theories, many of which do not imply the Lika region. For this topic, which has extensive literature, see the works of Hrvoje Kekez, Krešimir Filipac and Vladimir Sokol in the collection of papers „Gacka u srednjem vijeku“, by the Ivo Pilar Institute of Social Sciences, Gospić Regional Center, Zagreb-Otočac.

bi bilo razlogom isticanja ove upravne jedinice. Još jedan, istina nešto kasniji, franački izvor, ili bolje reći francuski, donosi prilično šture podatke. U opisu križarske skupine koja je 1096. godine prolazila Hrvatskom i Dalmacijom u *Historia Francorum* Rajmunda od Agilesa navodi se da su križari, putujući iz Akvileje do Trsata i Senja, skrenuli u unutrašnjost, gdje četrdeset dana ne nailaze ni na kakav grad, što je gotovo nevjerojatno.⁵ Izvor informacija nam je, bez obzira na različite pristupe čitanju glagoljskog natpisa, i u darovnici hrvatskog kralja na Bašćanskoj ploči, pravnom dokumentu iz oko 1100. godine, iz jurandvorske crkve sv. Lucije, koji spominje župana Desilu ili Desimira iz Krbave i Mratina (Martina) iz Like.⁶ U razvijenom i kasnom srednjem vijeku nailazimo na veći broj isprava, a spominju događaje od osnivanja Krbavske biskupije 1185. do širenja posjeda i moći krbavskih knezova Kurjakovića, ličkih Mogorovića i od 14. stoljeća Frankopana u Gackoj. Isprave se odnose na darovanja, prodaje ili zamjenu posjeda, diobe, povlastice, sporove, posjedovne granice, djelovanje crkvenih redova ili zajednica, a proizašle su iz kancelarija od budimskog dvora do zadarskih notara ili Senjskog kaptola.⁷ U zemljoposjedničkim dokumentima prisutna je toponomastička shema ruralnih naselja, od kojih je priličan broj ubiciran na položaje u arealu današnjih sela.

Interes za arheološkom baštinom u Lici se pojavio relativno kasno, u 19. stoljeću, a to je i vrijeme kada nastaju prvi popisi arheoloških lokaliteta u smislu izrade evidencije, skica, planova i fotografija, u to vrijeme još dostatno uočljivih arhitektonskih ostataka. No, prva iskopavanja datiraju u sam kraj stoljeća i uglavnom su bila orijentirana na prapovijesna japodska nalazišta iz brončanog i željeznog doba. Ni u 20. stoljeću Lika nije bila predmetom kontinuiranog znanstvenog interesa u značajnijoj mjeri, a osobito se to odnosilo na antiku i srednjovjekovlje. Tek u posljednjim desetljećima, zahvaljujući intenzivnijem angažmanu službe zaštite kulturne baštine u Hrvatskoj, provedba zaštitnih arheoloških iskopavanja odvija se u većoj mjeri.

In *De Administrando Imperio* by Byzantine Emperor Constantine VII Porphyrogenitus or the anonymous author of chapters 29 and 30 respectively, the counties of Lika, Gacka and Krbava are particularly highlighted as counties among the other eleven Croatian counties, which are governed by a *ban*. If we consider that the word “ban” is of Avar origin, as suggested by Nada Klaić, a connection between this political organization of the Croats and Avar rule cannot be dismissed.³ The Avar population⁴ would thus be the reason for emphasizing this administrative unit.

Another, albeit somewhat later Frankish source—or rather French—provides rather scant data. Namely, in the *Historia Francorum* by Raymond of Agiles, the description of a Crusader group passing through Croatia and Dalmatia in 1096 mentions that the Crusaders, traveling from Aquileia to Trsat and Senj, turned inland and travelled for forty days without encountering any towns—an almost unbelievable claim.⁵

Another important source of information, despite the varying interpretations of the Glagolitic inscription found in the legal document known as the deed of donation by the Croatian king on the Baška Tablet, dated around 1100 and originating from the Church of St. Lucia in Jurandvor, mentions župan Desile or Desimir of Krbava and Mratin (Martin) of Lika.⁶ There is a larger number of documents from the High and Late Middle Ages, including the ones on the founding of the Diocese of Krbava in 1185, on the expansion of estates and power of the Kurjaković family as the counts of Krbava, the Mogorović family of Lika, and from the 14th century the Frankopans in Gacka. These documents refer to donations, sales or exchanges of estates, divisions, privileges, disputes, property boundaries and the activities of church orders or communities. They originate from various offices, ranging from the Buda court to Zadar notaries or the Senj chapter.⁷

⁵ Klaić 1971, str. 45–46.

⁶ Fučić 1982, str. 44–60.

⁷ Klaić 1902, str. 1–31; Klaić 1904, str. 129–144; Neralić 2000, str. 278–286; Lukcsics 1931, str. 75, 81–82, 103, 147, 158, 169, 171, 175; Lukcsics 1938, str. 127, 206, 210, 217, 224, 227–228, 258, 260, 264, 309, 321.

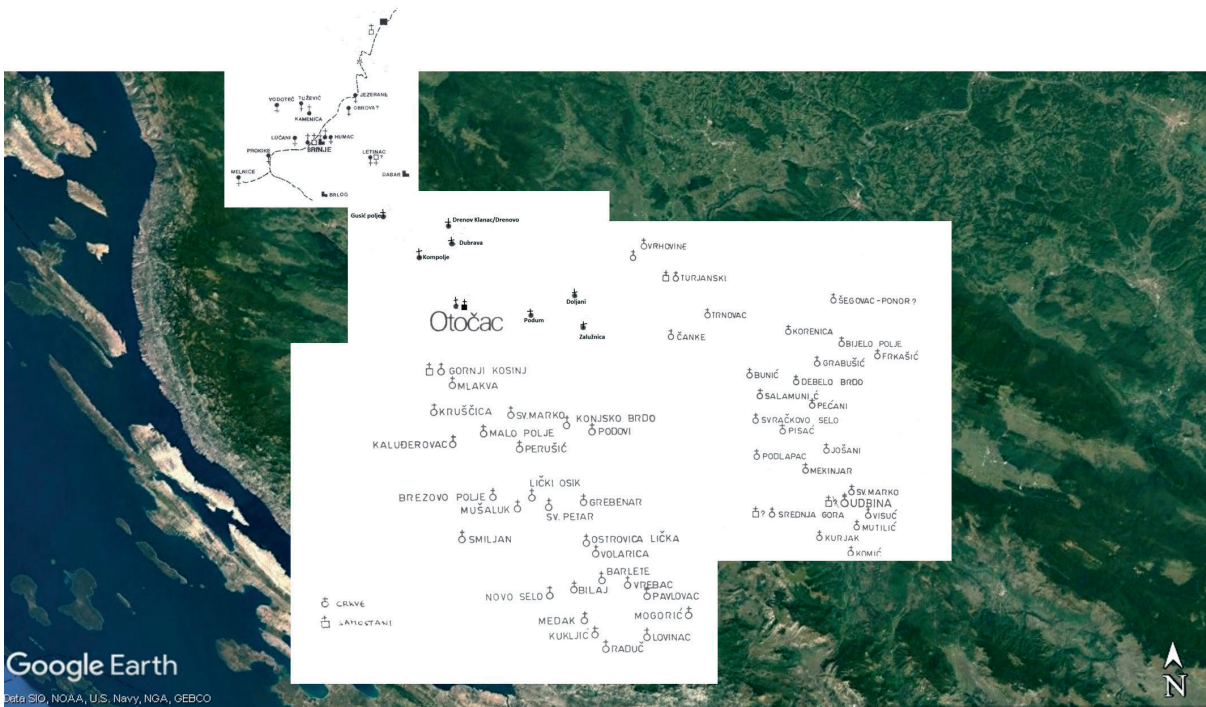
³ Klaić 1975, pp. 119–120. So far, no confirmed archaeological context exists for a significant Avar presence in the Lika region, except for Avar fittings of the Blatnica type, mainly from unidentified sites. One known example was discovered in Vrebac (Simoni 1986, pp. 218–219, T. I/8–13, 14)

⁴ Marković 1995, p. 90, discerns Mongolian features in the present-day population of Lika.

⁵ Klaić 1971, pp. 45–46.

⁶ Fučić 1982, pp. 44–60.

⁷ Klaić 1902, pp. 1–31; Klaić 1904, pp. 129–144; Neralić

Sl. 2. Karta evidentiranih sakralnih lokaliteta
(podloga: GoogleEarth; izradila: T. Kolak prema Kruhek, Horvat 1988.)

*Fig. 2 Map of recorded sacred sites
(base: Google Earth; created by T. Kolak according to Kruhek, Horvat 1988)*

Situacija je u posljednje vrijeme ipak nešto povoljnija, pa osim cikličkih rekognosciranja, i provedba iskopavanja manjeg broja lokaliteta luči rezultate.

Uglavnom su evidentirani i/ili ubicirani sakralni srednjovjekovni lokaliteti te brojne gradinske utvrde i neznatan broj onih nizinskih.⁸ Većina tih lokaliteta danas nema uočljivih površinskih tragova na temelju kojih bi se mogli donositi i vrlo općeniti zaključci. Međutim, svakako iznenađuje izostanak evidentiranih naselja ili barem sporadičnih slučajnih nalaza koji bi na njih upućivali. Stoga je jedino moguće pokušati rekonstruirati nasebinski raster prema pozicijama crkava i pripadajućih groblja, dakle onih lokaliteta koji su evidentirani prilikom rekognosciranja, a osobito onih koji su bili predmetom iskopavanja, te pritom pokušati ubicirati naselja prema pozicioniranju sakralnih objekta u prostoru.

Arheološka iskopavanja na položajima srednjovjekovnih crkava provedena su na svega sedam lokaliteta s arhitekturom i na trima srednjovjekovnim grobljima. Na prostoru Gacke to je lokalitet Mar-

The landownership documents feature a toponymic scheme of rural settlements, many of which are located in the areas of today's villages.

Interest in Lika's archaeological heritage developed relatively late, beginning in the 19th century, when also the first lists of archaeological sites were compiled with the purpose of creating a register, which included sketches, plans and photographs of still-visible architectural remains at that time. However, the first excavations date to the very end of the 19th century and primarily focused on prehistoric Japodian settlements from the Bronze and Iron Ages. Even throughout the 20th century, Lika did not attract sustained scientific interest to a greater extent, particularly regarding its antiquity and the Middle Ages. It was only in recent decades that through the intensified work of institutions for cultural heritage protection in Croatia a larger number of archaeological rescue excavations have been initiated. As a result, the situation has somewhat improved in recent times, and besides cyclical reconnaissance, the implementation of excavations at a small number of sites has been yielding promising results.

⁸ Horvat 1975, str. 127–141; Kruhek, Horvat 1988, str. 187–234; Kruhek 1997, str. 99–129; Horvat 2000, str. 97–143.

2000, pp. 278–286; Lukcsics 1931, pp. 75, 81–82, 103, 147, 158, 169, 171, 175; Lukcsics 1938, pp. 127, 206, 210, 217, 224, 227–228, 258, 260, 264, 309, 321.

Sl. 3. Podum – sv. Marko, 2006. (T. Kolak)
Fig. 3 Podum – St. Mark, 2006. (T. Kolak)

Sl. 4. Mlakvena greda, 1989. romanički slog gradnje
(M. Šmalcelj)

Fig. 4 Mlakvena Greda, 1989. Romanesque layer of construction (photo: M. Šmalcelj).

kovac – Sv. Marko u Podumu (1900., 1989./1990., 2006.), gdje je uz gotičku crkvu građenu antičkim spolijima iz nedalekog rimskog Arupija i kasno-srednjovjekovno groblje, evidentirano groblje na redove sa skromnim grobnim prilozima.⁹ Nadalje, uz novovjekovne crkve sv. Franje i BDM od Sv. Krunice u Ličkom Lešću zabilježen je kontinuitet ukopavanja od 12. do 18./19. stoljeća, a istraživanja su potaknuta slučajnim nalazom para masivnih četvero-jagodnih naušnica.¹⁰

Na području Like provedena su 1988. prva zaštitna iskopavanja na lokalitetu Mlakvena greda u selu Mlakva na poziciji romaničke crkve¹¹ te uz novovjekovnu kapelu sv. Ane u Šušnju (Gornjem

Primarily medieval sacred sites, numerous hill-forts and a small number of lowland fortresses have been identified and/or located.⁸ However, most of these sites lack visible surface traces today, which would allow for even general conclusions and the absence of recorded settlements or even sporadic accidental finds that would indicate their remnants is certainly surprising. Therefore, the only possible approach is to attempt to reconstruct the settlement grid through the positions of churches and associated cemeteries, i.e. those sites recorded during reconnaissance, and particularly those that have been excavated, and thus attempt to locate the settlements based on the positioning of sacred objects in relation to the surrounding area.

Archaeological excavations at sites with medieval churches have been conducted at only seven locations with preserved architecture and three medieval cemeteries. In the Gacka region, excavations were carried out at site Markovac - St. Mark in Podum (1900, 1989/1990, 2006), where a row-grave cemetery with modest grave goods⁹ was recorded next to the Gothic church that was built using ancient materials (spolia) from the nearby Roman town of Arrupium and the late mediaeval cemetery, and near the modern churches of St. Francis and Our Lady of the Rosary in Ličko Lešće with a continuity of burials from the 12th to the 18th/19th centuries, the latter initiated upon the discovery of a chance find of a pair of massive four-beaded earrings.¹⁰

The first rescue excavations in Lika took place in 1988 at site Mlakvena greda in the village of Mlakva, at the location of a Romanesque church¹¹ and near the modern chapel of St. Anne in Šušanj (Gornji Kosinj).¹² At the chapel of St. Anne, revision excavations by the Croatian Conservation Institute in 2020/2021 yielded the discovery of a necropolis with continuous burials, with the oldest horizon there dating back to the 10th to 11th centuries.¹³ Particularly noteworthy among the finds there is a pair

⁹ Brunšmid 1901, str. 44–49; Šmalcelj 1992, str. 18; Burmaz, Vujnović 2007, str. 323–324.

¹⁰ Ercegović 1960, str. 243–254.

¹¹ Šmalcelj 1992, str. 12; Šmalcelj Novaković 2018, str. 112–116.

⁸ Horvat 1975, pp. 127–141, Kruhek-Horvat 1988, pp. 187–234; Kruhek 1997, pp. 99–129, Horvat 2000, pp. 97–143.

⁹ Brunšmid 1901, pp. 44–49; Šmalcelj 1992, p. 18; Burmaz, Vujnović, 2007, pp. 323–324

¹⁰ Ercegović 1960, pp. 243–254

¹¹ Šmalcelj 1992, p. 12; Šmalcelj Novaković 2018, pp. 112–116.

¹² Šarić, Šmalcelj 1990, p. 221.

¹³ Čataj, Krmpotić 2021, pp. 220–221, 225.

Sl. 5. Dvojagodne naušnice iz gr 4 na lokalitetu sv. Ana (foto: HRZ, Lj. Gamulin 2021.)

Fig. 5 Two-beaded earrings from grave 4 at the site of St. Anna (photo: HRZ, Lj. Gamulin 2021)

Sl. 6. Obična karičica iz gr 3 na lokalitetu Mlakvena greda (O. Novaković, 2018.)

Fig. 6 Simple ringlet from grave 3 at the site of Mlakvena Greda (O. Novaković, 2018)

Kosinju).¹² Revizijska istraživanja koja je Hrvatski restauratorski zavod proveo 2020./2021. na lokalitetu Sv. Ane otkrila su nekropolu s kontinuitetom ukopavanja, a najstariji je horizont datiran u period od 10. do 11. stoljeća.¹³ Od nalaza se osobito izdvajaju dvojagodne naušnice od pozlaćenog srebra iz groba 4 i kositreni kalež iz groba 15 koji se prema svojim odlikama može datirati u vrijeme od 12. do 13. stoljeća.¹⁴

¹² Šarić, Šmacelj 1990, str. 221.

¹³ Čataj, Krmpotić 2021, str. 220–221, 225.

¹⁴ Azinović Bebek 2021, str. 269 i d.; Čataj *et al.* 2023, str. 143 i d. Zahvaljujemo kolegici dr. sc. Lei Čataj na ustupljenoj fotografiji.

Sl. 7. Smiljan, Čovini-Crikvine, 2014. (DJI)

Fig. 7 Smiljan, Čovini-Crikvine, 2014. (DJI)

of gilded silver two-beaded earrings from grave 4, and a tin chalice from grave 15, which, based on its features, can be dated to the 12th–13th centuries.¹⁴

At the Čovini - Crikvine site in the village of Smiljan, excavations from 2005 to 2014 revealed a sacred structure with multiple architectural phases, some of which can be linked to stylistic modifications of Romanesque and Gothic architecture, particularly in the sanctuary, or due to restoration interventions. The cemetery was located around the structure, with only a few burials inside the nave of the church. It can be dated to the last third or the very end of the 13th century. Elements of attire were found in the male graves belonging to a younger population. The burial of a man in grave 57, which was damaged by the construction of a later apse and subsequent burials, stands out as it contained a combat knife, which can be dated, based on rare analogies, to the second half of the 13th century at the earliest.¹⁵

¹⁴ Azinović Bebek 2021, p. 269 *et al.*; Čataj, Krmpotić, Azinović Bebek, Novak 2023, p. 143 *et al.* We thank colleague Lea Čataj, PhD for providing the photograph.

¹⁵ Kolak 2014, p. 131 *et al.*, see also Kolak 2009, p. 221 *et al.*

Sl. 8. Smiljan, Crkvina pod Bogdanićem, 2018.
 Fig. 8. Smiljan, Crkvina at the foot of Bogdanić hill, 2018.

Desetogodišnja istraživanja na položaju Čovini – Crikvine u selu Smiljan, provedena od 2005. do 2014., otkrila su sakralni objekt s nekoliko arhitektonskih faza. Neke od tih faza mogu se povezati sa stilskim preinakama romaničke i gotičke gradnje, osobito svetišta, dok su druge, pak, rezultat sanacijskih intervencija. Unutar same lađe crkve bilo je tek nekoliko ukopa. Groblje se nalazilo oko objekta, a može datirati najranije u posljednju trećinu ili sam kraj 13. stoljeća. Na ovom su lokalitetu u muškim grobovima uočeni elementi nošnje koji pripadaju mlađoj populaciji, a osobito se izdvajao ukop muškarca s bojnim nožem u grobu 57, koji je devastiran izgradnjom mlađe apside i kasnijim ukopima. Taj se grob prema rijetkim analogijama može datirati najranije u drugu polovicu 13. stoljeća.¹⁵

U Smiljanu su 2016. godine na položaju Crkvina pod Bogdanićem započeta istraživanja koja su, u dosad provedene četiri sezone iskopavanja, pokazala distinkciju dviju faza pokapanja, kako u grobnim prilozima, tako i u odnosu pozicioniranja grobova prema kontinuitetu ukopavanja. Raniju fazu možemo vezati za groblja na redove, dok se kasnija od-

¹⁵ Kolak 2014, str. 131 i d., vidi i Kolak 2009, str. 221 i d.

In Smiljan, i.e. at the Crkvina site at the foot of the Bogdanić hill, excavations began in 2016, and over the course of four excavation seasons, researchers have identified two distinct burial phases. The earlier phase can be linked to row-grave cemeteries, while the later phase corresponds to the development of parish cemeteries in the Late Middle Ages. This distinction is evident both in the grave goods and the location of the graves according to the continuity and time of the burials.¹⁶

Excavations in the Krbava region are linked to the town of Udbina, the modern, but also the historic centre, as well as the former *Civitas Corbavensis*, where the Diocese of Krbava was established in 1185.

The site of the Church of the Grave of St. Mark is located near a small stream at the edge of a field. Beneath the remains of a modern church from the 18th century, a Romanesque church with a Gothic extension, which was part of a larger complex,¹⁷ and a

¹⁶ Kolak 2017b, pp. 560-561; Kolak 2018, pp. 565-567; Kolak 2019, pp. 594-596.

¹⁷ The excavations were carried out between 1996 and 2000, led by Radimir Jurić, PhD, and the Archaeological Museum in Zadar, and were not completed. This is

Sl. 9. Podudbina, sv. Marko 2014. (DJI)
Fig. 9 Podudbina, St. Mark 2014. (DJI)

nosi na formiranje župskih groblja u kasnom srednjem vijeku.¹⁶

Iskopavanja na krbavskom prostoru vezana su za Udbinu, današnje ali i povijesno središte, te nekadašnji *civitas Corbaviensis* u kojem je od 1185. godine sjedište Krbavske biskupije.

Lokalitet Sv. Marko – Grob nalazi se uz manji vodotok na rubu polja. Na tom je lokalitetu, ispod ostataka novovjekovne crkve iz 18. stoljeća, otkrivena romanička crkva s gotičkom nadogradnjom, koja je dio nekog većeg kompleksa,¹⁷ te groblje koje je ranije pljačcano, sudeći po dislociranim neobrađenim kamenim poklopnicama grobova.¹⁸ Višedesetljetna istraživanja katedrale sv. Jakova na položaju Karija ili Koriija (kuriija) otkrila su ostatke objekta građenog u razdoblju od sredine do posljednjeg desetljeća 14. stoljeća. Uz taj se objekt prema jugu pružao biskupski dvor koji je bio u skladu s arhitekturom prosjačko-propovjedničkih redova, a neznatno su očuvani i ostatci ranije crkve skromnih

¹⁶ Kolak 2017b, str. 560–561; Kolak 2018, str. 565–567; Kolak 2019, str. 594–596.

¹⁷ To je osobito naglašeno arhitekturom „trijema“ pred zapadnim pročeljem, zidovima koji su nadograđeni na južni zid lađe kao i postojanjem naznaka ranijeg objekta prilikom izgradnje crkve s polukružno oblikovanim svetištem. Iskopavanja su provedena u razdoblju 1996. – 2000. pod vodstvom dr. sc. Radomira Jurića i Arheološkog muzeja Zadar te nisu okončana.

¹⁸ Jurić 2004, str. 23–24.

Sl. 10. Udbina, Katedrala sv. Jakova, 2014. (DJI)
Fig. 10 Udbina, Cathedral of St. James, 2014
(photo: DJI)

cemetery were discovered. The latter had been looted earlier, judging by the displaced and unworked stone grave covers.¹⁸ Decades of research at the cathedral of St. James, located at the Karija or Koriija (curia) site, revealed the remains of a structure built between the mid-14th century and its final decades. South of the structure lay the episcopal residence, completely in line with the architectural style of the mendicant orders. Modestly preserved remains of an earlier, smaller church were also found, likely predating the establishment of the Diocese. This earlier church may have been the church of the Benedictine monastery mentioned in historical records,¹⁹ for which a Limoges crucifix may have been acquired in the first half or mid-13th century.²⁰ Between the establishment of the Diocese and the construction of the cathedral in the 14th century, a

particularly evident in the architecture of the "porch" in front of the western facade, the walls built onto the southern wall of the nave, and indications of an earlier structure during the construction of the church with the semi-circular sanctuary.

¹⁸ Jurić 2004, pp. 23-24.

¹⁹ Jurić 2008, pp. 167-168; Horvat 2003, pp. 77-78, 86.

²⁰ Vučić 2020, p. 168.

Sl. 11. Limoško raspelo iz krbavske Katedrale
(I. Čondić)

*Fig. 11 Limoges crucifix from the cathedral of Krbava
(I. Čondić)*

dimenzija koja bi prethodila osnutku biskupije. To bi mogla biti samostanska crkva benediktinaca koja se spominje u izvorima¹⁹ i za koju je možda nabavljeno i limoško raspelo u prvoj polovici ili sredinom 13. stoljeća.²⁰ U razdoblju između osnutka biskupije i gradnje katedrale u 14. stoljeću na tom se lokalitetu, prema dosadašnjim istraživanjima, od polovice 13. stoljeća formiralo groblje.²¹

Posljednji istraživani lokalitet je položaj Crkvine u Širokoj luci na Plitvičkim jezerima / Plitvica Selu koji je u 19. i početkom 20. stoljeća bio atribuiran sv. Marku, dok najnovija istraživanja patronat pripisuju sv. Jurju. Sondažna iskopavanja započela su 2012. godine u okviru projekta „Istraživanje, prezentacija i turistička valorizacija arheološke baštine NP Plitvička jezera 2011. – 2013.“ te su njima otkriveni ostatci crkve gotičkog omjera s kvadra-

¹⁹ Jurić 2008, str. 167–168; Horvat 2003, str. 77–78, 86.

²⁰ Vučić 2020, str. 168.

²¹ Vučić 2021, str. 213 i d.

Sl. 12. Sv. Marko/Juraj u Širokoj luci (HRZ 2023.)

*Fig. 12 St. Mark/St. George in Široka Luka
(HRZ 2023)*

cemetery was formed around the mid-13th century, according to the research findings thus far.²¹

The most recently excavated site is Crkvine in Široka Luka, near Plitvice Lakes/Plitvica Selo. While attributed to St. Mark in the 19th and early 20th centuries, recent research now suggests its patron was St. George. Sondage excavations began in 2012 as part of the project *Research, Presentation and Tourist Evaluation of the Archaeological Heritage of the Plitvice Lakes National Park 2011–2013*. These excavations revealed the remains of a church with Gothic proportions and a square sanctuary.²² In 2023, the Croatian Conservation Institute continued the research, uncovering remnants of an earlier church with a semi-circular sanctuary to the north. However, the burial layer does not date earlier than the 14th century.²³ Based on the floor plan at this stage of research, and though the researchers preliminarily suggest that the earlier structure functioned as a chapel for the younger church, it is also possible that it could also have been a sacristy, as is the case at the site of St. Mark in Podudbina. Furthermore, it was during the 14th or 15th century respectively, that the addition of sacristies became a trend.

²¹ Vučić 2021, p. 213 et al.

²² Bakarić et al. 2015, pp. 130-131

²³ We thank colleagues Ana Azinović Bebek, PhD, head of the research, and Petar Sekulić for the data and photograph.

Sl. 13. Karta značajnijih nalaza 9. – 13. st. (izradila: T. Kolak, podloga GoogleEarth)

Fig. 13 Map of significant finds from the 9th to the 13th centuries (created by T. Kolak, base: Google Earth)

tično oblikovanim svetištem.²² Istraživanja je 2023. nastavio Hrvatski restauratorski zavod te su tada otkriveni ostatci ranije crkve s polukružno oblikovanim svetištem sa sjeverne strane. Međutim, sloj ukopavanja nije raniji od 14. stoljeća.²³ S obzirom na tlocrtnu situaciju u ovoj fazi istraživanja, voditelji istraživanja preliminarno pretpostavljaju da je raniji objekt egzistirao u funkciji kapele mlađe crkve. No, moguće je i da je riječ o sakristiji, kao što je to na lokalitetu Sv. Marko u Podudbini, a i upravo se tijekom 14., odnosno u 15. stoljeću javlja tendencija dogradnje sakristija.

I dok istraživanja na navedenim lokalitetima ukazuju na intenzivno razdoblje od razvijenog i osobito kasnog srednjeg vijeka, slučajni i sporadični nalazi datiraju nešto ranije.

Na prostoru ličke župe osobito su značajni ulomci crkvenog namještaja ukrašeni pletrom, a pronađeni su u recentnim crkvama u sekundarnoj uporabi. Takva su prvenstveno dva ulomka iz smiljanske grobne kapele,²⁴ zagubljeni ulomak iz Mogorića i

While research at the mentioned sites points to an active period from the High to the very end of the Late Middle Ages, chance and sporadic finds date back to an earlier time.

In the area of the Lika parish, fragments of church furniture decorated with interlace patterns, found in secondary use in modern churches, are particularly important. This includes two fragments from the funerary chapel in Smiljan,²⁴ a lost fragment from Mogorić, and others from the church of St. John in Ostrovica/Volarica.²⁵ These fragments stylistically date to the 10th century, while a fragment from the latter site, now housed in the Archaeological Museum in Zagreb, shows the decline of the three-ribbon interlace ornamentation in the 12th century.²⁶

Finds of Carolingian spathas from unknown locations in Gornja Luka in Prozor, of type K, and in Dabar, of type X, or the slightly later type á (Velebit, between Rizvanuša and Divoselo), were already published several decades ago.²⁷ The discov-

²² Bakarić *et al.* 2015, str. 130–131.

²³ Za podatke i fotografiju zahvaljujem kolegama dr. sc. Ani Azinović Bebek, doc., voditeljici istraživanja, i Petru Sekuliću.

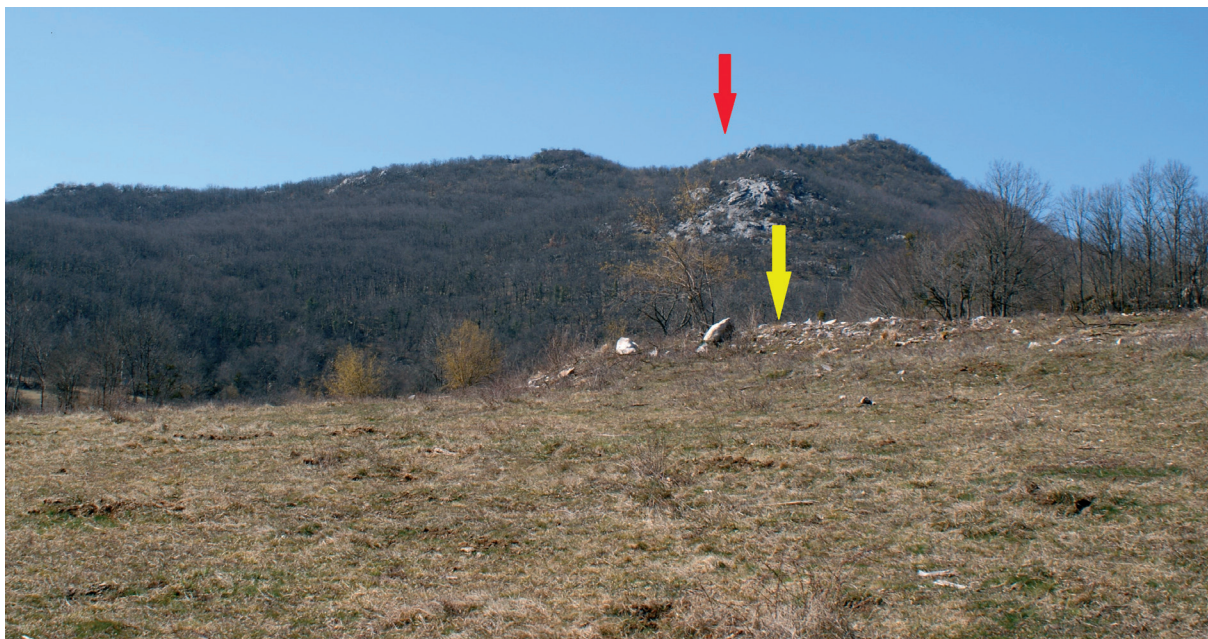
²⁴ Kolak 2014, str. 132–133.

²⁴ Kolak 2014, pp. 132–133

²⁵ Horvat 1975, 135

²⁶ Horvat 1997, 100–103

²⁷ Šarić 1972, p. 229 et al.; Vinski 1981, p. 20, T.IX/2; Vinski 1983, pp. 10, 27, T. II/3, T. V/1.

Sl. 14. Položaj sv. Ivana Krstitelja (žuto) i utvrde Ostrovica (crveno) (T. Kolak, 2021.)

Fig. 14 Position of St. John the Baptist (yellow) and the Ostrovica fortification (red) (T. Kolak, 2021.)

Sl. 15. Ulomak volaričkog pletera 12. st. (T. Kolak, 2021., replika originala)

Fig. 15 Fragment of the interlace ornament from Volarica from the 12th century (T. Kolak, 2021, replica of the original)

ulomci iz crkve sv. Ivana u Ostrovici/Volarici,²⁵ koji se prema svojim stilskim odlikama datiraju u 10. stoljeće, te ulomak s potonjeg lokaliteta koji se danas nalazi u Arheološkom muzeju u Zagrebu, a na kojem se može uočiti zamiranje troprutog pleternog ukrasa u 12. stoljeće.²⁶

Nalazi karolinških spata s nepoznatog položaja u Gornjoj luci u Prozoru tipa K, i Dabru tipa X ili one nešto mlađe, tipa á (Velebit, između Rizvanuše i Divosela) s nepoznatog položaja u Gornjoj luci u Prozoru već su objavljeni prije više desetljeća.²⁷ Nalaz mača s glavicom tipa Na datiran u prvu polovicu do sredine 13. stoljeća²⁸ rezultat je, nažalost, građe-

ery of a sword with a pommel of type Na, dated from the first half to the mid-13th century,²⁸ was found during construction works near the church of St. John in Jošani, which unfortunately were carried out without proper supervision. This church with Romanesque-Gothic features, which was built on the slope of a low hill above the Krbava field, is the only sacred structure in the Krbava region that survived or was not destroyed during the Ottoman period.²⁹

Thanks to demining efforts in areas that are, in the archaeological context, usually not priorities in terms of excavations, and which are mainly historical communication routes or forested areas intended for exploitation, a significant amount of archaeological material dating to the Early Middle Ages has been uncovered. Several early medieval spurs found at the Mala Kapela pass and nearby bear evidence of the importance of this natural gateway from the

²⁵ Kolak 2020, pp. 428 - 431

²⁶ In the 18th century, the church was given to the Orthodox Church, and today its patron is St. John the Baptist. As a sacred structure, it was in use until World War II. In the Lika region, during Ottoman rule, there was also the Church of the Holy Trinity in Podovi near Perušić, built in the 14th or more likely 15th century. With its location on the expansive Ljubovo plateau, the Church of the Holy Trinity was also built outside the grid of today's settlements, indicating that it was also outside the medieval ones.

²⁵ Horvat 1975, 135.

²⁶ Horvat 1997, 100–103.

²⁷ Šarić 1972, str. 229 i d.; Vinski 1981, str. 20, T. IX/2; Vinski 1983, str. 10, 27, T. II/3, T. V/1.

²⁸ Kolak 2020, str. 428–431.

Sl. 16. Jošani – sv. Ivan prije građevinskog zahvata 2015. (T. Kolak, 2010.)

Fig. 16 Jošani – St. John before construction works in 2015 (T. Kolak, 2010.)

vinskih radova bez nadzora pored crkve sv. Ivana u Jošanima. Ta crkva romaničkih i gotičkih odlika, podignuta na padini nižeg pobrđa iznad Krbavskog polja, jedini je krbavski sakralni objekt koji egzistira i/ili nije porušen u osmanskom razdoblju.²⁹

Zahvaljujući razminiranju površina, koje u arheološkom kontekstu obično nisu na listi prioriteta u smislu iskopavanja, a uglavnom se radi o povijesnim komunikacijama ili šumskim površinama namijenjenim eksploataciji, otkrivena je veća količina arheološke građe koja datira u rani srednji vijek. Nekoliko ranosrednjovjekovnih ostruga, koje su pronađene na prijevoju Mala Kapela ili u neposrednoj blizini prijevoja, otkrivaju koliko je ovaj prirodni ulaz sa sjevera na ličko/gacko područje bio važan tijekom srednjeg vijeka.³⁰ Ostruge datiraju od kraja 8. i prve trećine 9. do 10. stoljeća. Jedan nešto mlađi primjerak pronađen je uz nekadašnji cestovni pravac koji je iz Krbave i doline Podlapca vodio na prostor ličke župe, preko Ljubovske visoravni, i prema crkvi Sv. Trojice u Podovima. Taj primjerak datira u kraj 10. i 11. stoljeće, a istovremena je i

²⁹ U 18. stoljeću crkva je prepuštena pravoslavnoj crkvi te je njezin patron danas sv. Jovan Preteča, a kao sakralni objekt bila je u funkciju do II. svjetskog rata. I na ličkom prostoru je u vrijeme osmanske vladavine egzistirala crkva Sv. Trojice u Podovima kraj Perušića, građena u 14. ili vjerojatnije 15. stoljeću. Svojom položajem na prostranoj Ljubovskoj visoravni, Sv. Trojica su također građena izvan rastera današnjih naselja, pa prema tome možemo pretpostaviti i izvan onih srednjovjekovnih.

³⁰ Kolak, Šušnjić 2012, str. 85–87.

Sl. 17. Ostruga, prva pol. 9.st. s Male Kapele (MLG)
Fig. 17 Spur, first half of the 9th century from Mala Kapela (photo: MLG)

Sl. 18. Ostruga, kraj 8. do prve pol. 9.st., Mala Kapela – Čekić (MLG)
Fig. 18 Spur, end of the 8th to first half of the 9th century, Mala Kapela – Čekić (MLG)

north into the Lika/Gacka region during the Middle Ages.³⁰ These spurs date from the late 8th and first third of the 9th century to the 10th century. Another, although slightly later specimen was found near the former road leading from Krbava and the Podlapac valley over the Ljubovo plateau towards the church of the Holy Trinity in Podovi. This spur dates to the late 10th and 11th centuries. From the same period of time is the spur found in Kozjan, along the historic road connecting Krbava with Gacka.³¹

A lost specimen from Brušane should also be added to this group of early medieval spurs. It was found in the first half of the 19th century³² and features the same design of the thorn as the Mala Kapela spur. Although finds of weapons and equestrian gear don't provide much information about settlements, their presence clearly indicates the use of the area. Some of these historical routes have kept their function until today, while others have almost completely lost their original purpose (the Ljubovo plateau) or are rarely used (Kozjan).

In addition to the mentioned four-beaded earrings from Ličko Lešće and the single-beaded earring made of silver-plated bronze from St. Mark's

³⁰ Kolak, Šušnjić 2012, pp. 85-87

³¹ Kolak 2017a, pp. 7 - 8

³² Sokol, 2008, pp. 183-184, fig. 1, 2,

Sl. 19. Ostruga, sred. 9. do 10.st.,
Mala Kapela - Korać (MLG)
*Fig. 19 Spur, mid 9th to 10th century,
Mala Kapela - Korać (MLG)*

ostruga iz Kozjana pronađena uz povijesni put koji iz Krbave vodi prema Gackoj.³¹

Ranosrednjovjekovnim ostrugama treba pridodati i zagubljeni primjerak iz Brušana, pronađen u prvoj polovici 19. stoljeća,³² kojem je trn oblikovan jednako kao i kod malokapelske ostruge. Nalazi oružja i konjaničke opreme ne govore previše o naseljima, ali njihova prisutnost ipak ukazuje na korištenje prostora. Neki od spomenutih povijesnih komunikacijskih pravaca i danas su zadržali svoju funkciju, dok su neki gotovo u potpunosti izgubili prvotnu namjenu (Ljubovska visoravan) ili se koriste vrlo rijetko (Kozjan).

Uz spomenute četverojagodne naušnice iz Ličkog Lešća, tu je i naušnica s jednom jagodom od posrebrene bronce iz podumskog Sv. Marka. S gackog prostora, iz Kompolja i Vlašskog Polja (danas Hrvatskog Polja), potječu slučajni nalazi jednojagodnih naušnica ili samo jagoda, no oni su pronađeni izvan konteksta.³³

Malobrojna i raznovrsna arheološka građa ranosrednjovjekovnog horizonta ipak je disperzirana po cijelom ličkom prostoru. Nalazi nakita češći su na gackom prostoru, a arhitektonski ulomci zastupljeniji su na ličkom, dok Krbava postaje značajnije prisutna tek od 12. stoljeća.

Izostanak *in situ* ranosrednjovjekovnih groblja ili barem horizonta ukopavanja u razdoblju od 9. do 11. stoljeća upućuje na vjerojatno manju populaci-

Sl. 20. Ostruga, kraj 10.-11. st., Ljubovo (MLG)
*Fig. 20 Spur, end of the 10th to 11th century,
Ljubovo (MLG)*

in Podum, there are also several chance finds in the Gacka area. These are finds of single-beaded earrings or just the beads from Kompolje and Vlaško Polje (today's Hrvatsko Polje), which unfortunately were found outside of a clear context.³³

The sparse and varied archaeological material from the early medieval horizon is scattered throughout the entire Lika region. Finds of jewelry are more prevalent in the Gacka area, while architectural fragments are more prominent in Lika. Krbava, on the other hand, becomes archaeologically more significant only from the 12th century onwards.

The absence of *in situ* early medieval cemeteries or burial horizons from the 9th to 11th centuries points to a smaller population and, consequently, fewer or smaller settlements, which could indicate that the area was less attractive. The use of traditional, organic materials in building residential structures³⁴ over centuries might also explain why early medieval settlement layers in Lika are difficult to identify.

However, when we examine the grid of identified and located sacred structures, which are mostly small, single-nave churches with Romanesque proportions and semi-circular sanctuaries, as also confirmed at sites where excavations were carried out, it seems unlikely that a significant wave of settlement occurred only during this period, especially since there is no confirmation of this in written sources either. It can certainly be stated that the current picture of the Lika region from the 9th to the 11th centuries is primarily a result of the current state of research, with the cultural layer likely being poorly preserved.

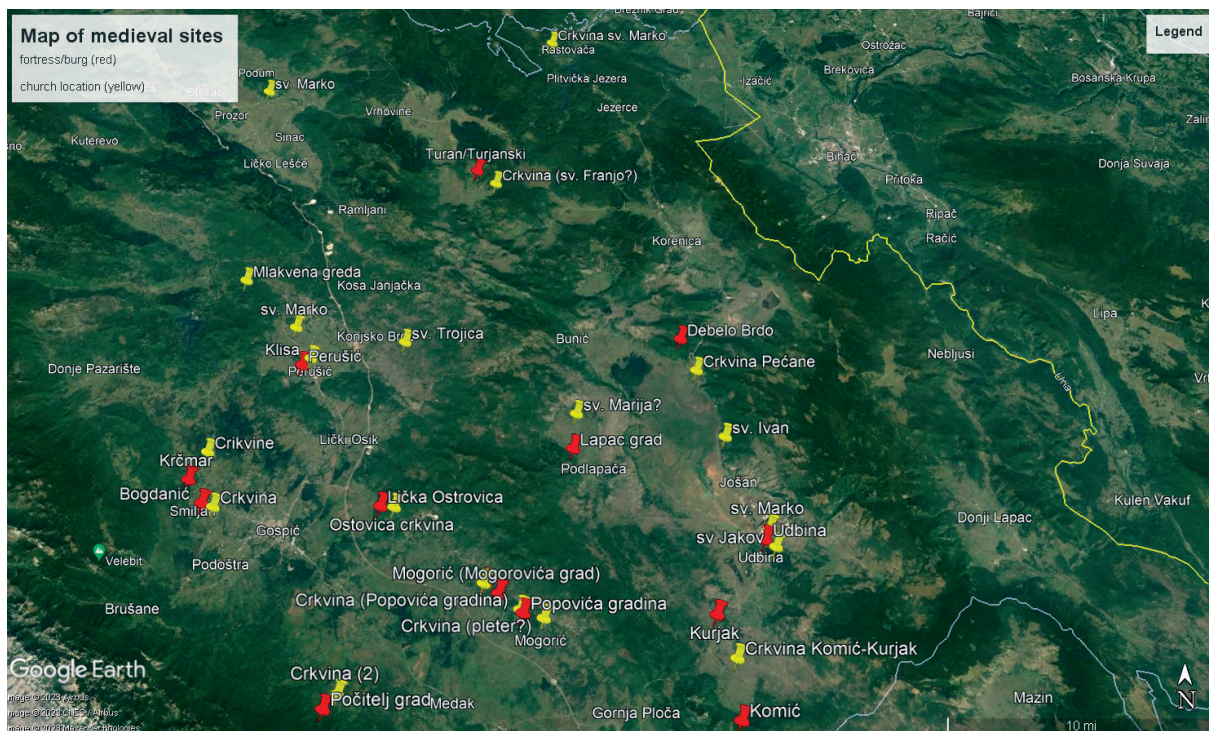
³¹ Kolak 2017a, str. 7–8.

³² Sokol 2008, str. 183–184, sl. 1, 2.

³³ Vinski 1949, str. 26, T. V/32–34, T. VI/35–36.

³³ Vinski 1949, p. 26, T. V/32–34, T. VI/35–36

³⁴ This can be observed up to the mid-20th century.

Sl. 21. Odnos položaja crkava (žuto) prema utvrdama (crveno) (izradila: T. Kolak, podloga: Google Earth)
 Fig. 21 Relationship between the locations of the churches (yellow) and fortifications (red)
 (created by T. Kolak, base: Google Earth).

ju, a time i manja ili manje brojna naselja, što može ukazivati na neatraktivnost prostora. Tradicijski, organski materijali, korišteni tijekom višestoljetne gradnje stambenih objekata,³⁴ mogu biti još jedan od razloga što je ranosrednjovjekovni sloj, u smislu naselja na prostoru Like, teško determinirati.

Pa ipak, ako se pogleda raster ubiciranih položaja sakralnih objekata, koji su uglavnom malih dimenzija, romaničkog omjera i jednobrodni s polukružno oblikovanim svetištem, što je potvrđeno i na lokalitetima na kojima su provedena iskopavanja, ne može se očekivati da se tek u to vrijeme dogodio val izraženog naseljavanja, a za to nema ni potvrde u pisanim izvorima. Svakako se može ustvrditi da je trenutna slika ličkog područja od 9. do 11. stoljeća ponajprije rezultat stanja istraženosti i da je kulturni sloj vjerojatno slabo očuvan.

Položaji srednjovjekovnih sakralnih objekata, kako istraživanih, tako i onih u većem broju evidentiranih, prate gotovo tipizirani obrazac. Podignuti u ravni polja, na tek neznatnim uzvišenjima (osim Mlakvene grede, Udbina – Sv. Jakov, Perušić – Klisa) ili najniže terase pobrđa (Jošani – Sv. Ivan), uvijek je riječ o poziciji u blizini vodotoka – rijeka,

The locations of medieval sacred structures, both those that have been researched and those merely recorded, follow an almost standardized pattern. They were typically erected in the flat part of the fields or in only slightly elevated areas (except for Mlakvena Greda, Udbina - St. James, Perušić - Klisa) or on the lowest terraces of the foothills (Jošani - St. John). These sites are always located near watercourses, including rivers, streams, and springs (Crkva at the foot of Bogdanić hill, Podum - St. Mark, Ostrovica/Volarica - St. John, Crkva Počitelj, Crkva Mogorić, Podudbina - St. Mark, Pećane - Crkva, etc.), and are often in proximity to confirmed routes of medieval roads (Crikvine Čovini, Crkva Počitelj, Crkva Komić, St. Mark Plitvice).

Given that no evidence of any medieval settlement has been detected or documented—aside from the suburbs of fortifications, and that the churches are clearly linked to the positions of these fortifications (Fig. 21), two general patterns can basically be proposed:

- these former settlements were located in the fields and were destroyed by continuous agricultural exploitation of the karst terrain over centuries.
- the settlements were situated at locations that correspond to present-day settlements (which can

³⁴ Što se može pratiti sve do sredine 20. stoljeća.

potoka ili izvora (Crkvina pod Bogdanićem, Podum – Sv. Marko, Ostrovica/Volarica – Sv. Ivan, Crkvina Počitelj, Crkvina Mogorić, Podudbina – Sv. Marko, Pećane – Crkvina i dr.), a nisu udaljeni ni od potvrđenih trasa srednjovjekovnih putova (Crikvine Čovini, Crkvina Počitelj, Crkvina Komić, Sv. Marko Plitvice).

S obzirom da nisu uočeni ni zabilježeni tragovi nijednog srednjovjekovnog naselja, pritom ne uzimajući u obzir podgrađa utvrda, a crkve su evidentno povezane s pozicijama utvrda (sl. 21), mogu se tek načelno sugerirati dva obrasca:

- tadašnja naselja nalazila su se u polju i uništena su kontinuiranom višestoljetnom agrarnom eksploatacijom na krškom terenu,

- naselja su se nalazila na položaju današnjih (koja se mogu promatrati u kontekstu srednjovjekovnih podgrađa) i također su uništena gradnjom.

Ako se pogleda u odnosu na udaljenost od utvrda, središnja pozicija u polju sugerira da su crkve građene za više naselja disperziranog tipa, u formi zaselaka.³⁵ U tom slučaju, sakralni objekt lako je dostupan i uočljiv iz različitih pravaca. Ova otvorenost lokacije upućuje da je riječ o razdoblju stabilnosti i sigurnosti. Dakle, možemo govoriti o čvrsto povezanoj zajednici, odnosno socijalnoj i vjerskoj homogenizaciji. S druge strane, dodatno uzimajući u obzir i nevelike dimenzije objekata, može se razmatrati mogućnost ekonomskog siromaštva i izostanak velikaške potpore.³⁶

Od 13. stoljeća arheološka slika ukazuje na vrijeme intenziviranog života, kao i gradnje sakralnih objekata, a od kraja stoljeća jasnije se, kod formiranih groblja, uočava promjena u odnosu na korištenje areala groblja, stariji horizont ukopavanja i sam položaj crkve. No, za donošenje relevantnih zaključaka jedino će biti meritorni podatci dobiveni, nadamo se, budućim brojnijim istraživanjima.

be interpreted in the context of medieval suburbs) and were also destroyed by construction.

When analysing the distances from the fortifications, the central placement of the churches within the fields suggests that they served multiple, dispersed settlements, which were organized as hamlets.³⁵ In this context, the sacred structure would have been easily accessible and visible from various directions. This openness indicates a period of stability and security, allowing for a tightly connected community characterized by social and religious homogeneity. On the other hand, bearing in mind the small dimensions of these structures, the possibility of economic poverty and a lack of support by the nobility can also be taken into consideration.³⁶

Archaeological evidence from the 13th century onwards indicates a period of intensified activity and life, including the construction of sacred structures. By the end of the century, notable changes are visible in the established cemeteries, particularly concerning the use of cemetery areas, the older burial horizon and the position of the church itself.

However, for drawing relevant conclusions, only those data obtained from future research—hopefully more extensive and comprehensive—will be substantial.

³⁵ To se može pratiti kao kontinuitet formiranja naselja u kasnijim razdobljima, osobito od 18. stoljeća, kada su disperzivne forme zadržane.

³⁶ Primjerice, krbavski biskupi redovito naglašavaju da Kurjakovići, na čijim se posjedima nalazi stolnica, financijski ne potpomažu biskupiju. Rezultat toga je, osim osmanske opasnosti, ubrzano približavanje Frankopana i omogućavanje realizacije njihova plana preseljenja biskupijskog sjedišta u Modruš.

³⁵ This can be observed as a continuity in establishing settlements in later periods, especially from the 18th century, where dispersed forms were retained.

³⁶ For example, the bishops of Krbava regularly emphasized the lack of financial support for the diocese from the Kurjaković family, on whose estates the cathedral was located. As a result of this, along with the Ottoman threat, there was a rapid approach of the Frankopans, enabling the realization of their plan to relocate the seat to their Modruš.

Literatura / Bibliography

Azinović Bebek 2021

A. Azinović Bebek, Kositreni kalež iz groba kraj kapele sv. Ane u Gornjem Kosinju, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III, 48, Split 2021, 267–282.

Bakarić *et al.* 2015

L. Bakarić, S. Mihelić, I. Kostešić, N. Šegvić, Sondažna istraživanja crkve sv. Marka u Širokoj luci kod Plitvica Sela, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, III. ser., sv. XLVIII, Zagreb 2015, str. 121–141.

Brunšmid 1901

J. Brunšmid, Hrvatske razvaline, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol. 5, br. 1, Zagreb 1901, str. 44–52.

Burmaz, Vujnović 2007

J. Burmaz, N. Vujnović, Podum – sv. Marko, *Hrvatski arheološki godišnjak* 3/2006, Zagreb 2007, 323–324.

Čataj, Krmpotić 2021

L. Čataj, M. Krmpotić, Izvještaj o probnim arheološkim istraživanjima na području Kosinjske doline, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb 2021.

Čataj *et al.* 2023

L. Čataj, M. Krmpotić, A. Azinović Bebek, M. Novak, Srednjovjekovno groblje oko kapele sv. Ane u Gornjem Kosinju, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III, 50, Split 2023, 143–186.

Ercegović 1960

S. Ercegović, Istraživanja u Gackom polju i rasprostranjenost starohrvatskih naušnica izvan Dalmatinske Hrvatske, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III, 7, Zagreb 1960, 243–254.

Fučić 1982

B. Fučić, *Glagoljski natpisi*, JAZU, Zagreb 1982.

Gračanin 2012

H. Gračanin, *Guduskani/Guduščani – Gačani: promišljanja o etnonimu Gačani i horonimu Gacka u svjetlu ranosrednjovjekovnih narativa i suvremenih historiografskih tumačenja*, u: *Gacka u srednjem vijeku* (ur. H. Gračanin, Ž. Holjevac), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, Zagreb – Otočac 2012, 49–68.

Horvat 1975

A. Horvat, O srednjovjekovnoj sakralnoj umjetnosti Like, u: *Lika*, Izdanja HAD (ur. Ž. Rapanić), I, Split 1975, 127–141.

Horvat 1997

Z. Horvat, Crkva sv. Ivana Krstitelja u Volarici pod Ostrovicom Ličkom, *Prilozi Instituta za arheologiju* 11–12/1994–1995, Zagreb 1997, 99–110.

Horvat 2000

Z. Horvat, Srednjovjekovna sakralna arhitektura u Brinju i okolici, u: *Senjski zbornik* (ur. A. Glavičić), vol. 27, br. 1, Senj 2000, 97–143.

Horvat 2003

Z. Horvat, *Srednjovjekovne katedralne crkve Krbavsko-modruške biskupije*, Zagreb – Gospić 2003.

Jurić 2004

R. Jurić, Arheološka istraživanja u Udbini (1996.–2003.), *Riječki teološki časopis*, god. 12, broj 1 (23), Rijeka 2004, 19–34.

Jurić 2008

R. Jurić, Arheološka istraživanja u Udbini (1996.–2006.), u: *Arheološka istraživanja u Lici*, Izdanja HAD (ur. T. Kolak), vol. 23, Zagreb – Gospić 2008, 165–182.

Klaić 1971

N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971.

Klaić 1975

N. Klaić, Lika u srednjem vijeku, u: *Lika*, Izdanja HAD (ur. Ž. Rapanić), I, Split 1975, 119–125.

Klaić 1902

V. Klaić, Građa za topografiju Ličko-krbavske županije u srednjem vijeku I, *Vjesnik HAD*, n. s. sv. VI, Zagreb 1902, 1–31.

Klaić 1904

V. Klaić, Građa za topografiju Ličko-krbavske županije u srednjem vijeku II, *Vjesnik HAD*, n. s. sv. VII, Zagreb 1904, 129–144.

Kolak 2009

T. Kolak, Trojagodne naušnice iz groba 53. s lokaliteta Čovini – Crikvine u Smiljanu, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III, 36, Split 2009, 221–228.

Kolak 2014

T. Kolak, Smiljan – Čovini, Crikvine 2004. – 2014. desetljeće arheoloških istraživanja, *Senjski zbornik* 41, Senj 2014, 131–158.

Kolak 2017a

T. Kolak, *Pars pro toto – arheologija u minskom polju*, katalog izložbe, Gospić 2017.

Kolak 2017b

T. Kolak, Smiljan – Crkvina pod Bogdanićem, *Hrvatski arheološki godišnjak* 13/2016, Zagreb 2017, 560–561.

Kolak 2018

T. Kolak, Smiljan – Crkvina pod Bogdanićem, *Hrvatski arheološki godišnjak* 14/2017, Zagreb 2018, 565–567.

Kolak 2019

T. Kolak, Smiljan – Crkvina pod Bogdanićem, *Hrvatski arheološki godišnjak* 15/2018, Zagreb 2019, 594–596.

Kolak, Šušnjić 2012.

T. Kolak, D. Šušnjić, Novi ranosrednjovjekovni nalazi iz Gacke, u: *Gacka u srednjem vijeku* (ur. H. Gračan, Ž. Holjevac), Zagreb – Otočac 2012, 83–94.

Kruhek 1997

M. Kruhek, *Topografija krbavske spomeničke baštine*, u: *Krbavska bitka i njezine posljedice* (ur. D. Pavličević), Zagreb 1997, 99–129.

Kruhek, Horvat 1988

M. Kruhek, Z. Horvat, Sakralna arhitektura Like i Krbave na području Krbavsko-modruške biskupije, u: *Krbavska biskupija u srednjem vijeku* (ur. J. Turčinović, M. Bogović), Rijeka – Zagreb 1988, 187–234.

Lukcsics 1931

P. Lukcsics, *Diplomata pontificum saec. XV. Tomus I, Martinus papa V. (1417-1431)*, Budapest 1931.

Lukcsics 1938

P. Lukcsics, *Diplomata pontificum saec. XV., Tomus II, Eugenius papa IV. (1431-1455)*, Budapest 1938.

Marković 1995

M. Marković, *O etnogenezi stanovništva Like*, u: *Zbornik za narodni život i običaje* (ur. A. Mohorovićić, M. Marković), knj. 53., HAZU, Zagreb 1995, 73–189.

Neralić 2000

J. Neralić, *Priručnik za istraživanje hrvatske povijesti u tajnom vatikanskom arhivu od ranog srednjeg vijeka do sredine XVIII. stoljeća – Schedario Garampi I*, Zagreb 2000.

Pavičić 1990

S. Pavičić, *Seobe i naselja u Lici*, Muzej Like Gospić, Gospić 1990.

Simoni 1986

K. Simoni, Neobjavljeni okovi i jezičci nakitnog stila Blatnica iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, *Vjesnik AMZ*, 3. s., sv. XIX, Zagreb 1986, 217–228.

Sokol 2008

V. Sokol, Starohrvatska ostruga iz Brušana u Lici, u: *Arheološka istraživanja u Lici*, Izdanja HAD (ur. T. Kolak), vol. 23, Zagreb – Gospić 2008, 183–197.

Šarić 1972

I. Šarić, Novi nalazi starohrvatskog oružja u Lici, *Vjesnik AMZ*, 3. ser., sv. VI–VII/1972. – 1973., Zagreb 1972, 229–238.

Šmalcelj 1992

M. Šmalcelj, Kosinj – Mlakvena greda; Podum – Sv. Marko, u: *Arheologija i rat*, Zagreb, 1992.

Šmalcelj Novaković 2018

P. Šmalcelj Novaković, Kosinj – arheološka istraživanja s kraja 20. stoljeća, *Memorabilika*, god. 1, br. 1, Gospić 2018, 85–118.

Vinski 1949

Z. Vinski, Starohrvatske naušnice u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III, 1, Zagreb 1949, 22–37.

Vinski 1981

Z. Vinski, O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III, 11, Split 1981, 9–54.

Vinski 1983

Z. Vinski, Razmatranja o poslijekarolinjskim mačevima 10. i 11. stoljeća u Jugoslaviji, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III, 13, Split 1983, 7–64.

Vučić 2020

J. Vučić, Limoško raspelo iz groba u krbavskoj Katedrali, *Vjesnik AMZ*, 3. ser., sv. LIII, Zagreb 2020, 161–170.

Vučić 2021

J. Vučić, Studija slučaja krbavske Stolnice – prilog datiranju kasnosrednjovjekovnog nakita i dijelova nošnje, *Diadora*, vol. 35, no. 35, Zadar 2021, 195–240.